

Сергій Миколайович Морозов,

кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки та психології Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ СЛУЖБОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ У МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ

У статті висвітлено психолого-педагогічні підходи до обґрунтування розвитку службово-педагогічної спрямованості у майбутніх офіцерів-прикордонників як педагогічної проблеми. Створено мотиваційне підґрунтя для визначення умов і шляхів її розвитку у курсантів під час навчання.

Ключові слова: *службово-педагогічна спрямованість, мотиви, педагогічна культура офіцера.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Основними завданнями реформування освіти у військовій та правоохоронній сферах є: забезпечення державних потреб у висококваліфікованих, відданих справі захисту Батьківщини фахівцях; створення сучасної цілісної науково обґрунтованої системи освіти України для ефективної підготовки відповідних фахівців.

Вивчаючи психолого-педагогічні явища і процеси, характерні для вищої військової школи, зв'язки та відношення між ними, педагогіка першорядну увагу приділяє людському чиннику, дослідженню особистісних якостей слухачів, курсантів і викладачів, їхніх здібностей до навчання й виховання, внутрішніх можливостей у професійній підготовці. Саме тому керівники всіх рівнів, науково-педагогічний і перемінний склад є взаємопов'язаними, а стосунки між ними знаходяться в центрі науково-педагогічних досліджень і педагогічної практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Результати аналізу

наукових джерел із психології та педагогіки засвідчують, що проблемі педагогічної спрямованості особистості вчителя присвячено дослідження низки науковців. Найбільш важливими для розуміння сутності службово-педагогічної спрямованості майбутніх офіцерів-прикордонників, на нашу думку, є дослідження Б. Ананьєва, М. Анцибор, Ю. Бабанського, Л. Божович, Г. Журавльової, Н. Кузьміної, О. Леонтєва, О. Петуніна, В. Сластьоніна, М. Тарасевича, О. Щербакова та інших.

Мета статті – висвітлення основних наукових підходів до обґрунтування розвитку службово-педагогічної спрямованості у майбутніх офіцерів-прикордонників як педагогічної проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Офіцерські кадри посідають найважливіше місце у розбудові Держприкордонслужби України. Кожний офіцер-прикордонник покликаний навчати та виховувати підлеглих, передаючи їм свої знання і досвід. Він безпосередньо керує навчально-виховним процесом, особисто організовує професійну, гуманітарну підготовку, спрямовані на всебічний розвиток підлеглих, у першу чергу, з метою підготовки до надійної охорони та захисту державного кордону України.

У дослідженнях проблем психології та педагогіки вищої військової школи неодноразово розглядалися питання професійно-педагогічної (військово-педагогічної, службово-педагогічної) підготовки як складової частини комплексу таких професійних якостей особистості офіцера: власне професійних (відповідальність за недоторканість Батьківщини, військова пильність, військово-технічна ерудованість); морально-психологічних (чесність, дисциплінованість, працездатність, емоційно-вольова стійкість, спостережливість, любов до професії військового, скромність тощо); фізичних (сила, спритність, витривалість тощо) [1].

Чим пояснюється наш інтерес саме до службово-педагогічних якостей? Офіцерові доручено найдорожче і найцінніше – людей, молодь України у розквіті сил, яку він зобов'язаний навчати й виховувати впродовж усієї своєї

служби, а це – чималий термін (у середньому 20–25 років). Недарма проблема розвитку особистості офіцера посідає одне з провідних місць у психології та педагогіці вищої військової школи.

По-перше, це обумовлюється необхідністю активізації людського чинника з метою успішного вирішення завдань, що постають перед військовими (у тому числі правоохоронними) навчальними закладами щодо підготовки висококваліфікованих офіцерських кадрів.

По-друге, для того, щоб здійснити перехід від масового, загального підходу у навчанні, вихованні курсантів до підходу індивідуального, до розвитку творчих здібностей тих, хто навчається, науково-педагогічному складу, командирам навчальних підрозділів та представникам органів роботи з персоналом вищого військового навчального закладу необхідно систематично вивчати і враховувати у своїй педагогічній діяльності психологічні особливості майбутніх офіцерів.

Особистість курсанта значною мірою характеризується особливостями його психіки і має певну психологічну структуру. Основні її компоненти – психічні властивості: спрямованість, темперамент, характер, здібності в їх діалектичному зв'язку з психічними процесами, станами та утвореннями (знаннями, навичками, уміннями, звичками). Серед психічних властивостей, на наш погляд, особливої уваги заслуговує спрямованість, а саме – службово-педагогічна спрямованість особистості майбутнього офіцера, завдяки якій він зміг би впродовж усієї служби ефективно впливати на всебічний і гармонійний розвиток своїх підлеглих.

М. Анцибор визначає професійно-педагогічну спрямованість як стійку готовність до мотивованого, з повною віддачею сил виконання педагогами своїх суспільно-трудова та професійних обов'язків [2].

Ю. Бабанський підкреслює у своїй роботі “Педагогіка”, що всі види діяльності педагога, а саме – навчальна, виховна, суспільна та науково-методична, мають чітко визначену професійно-педагогічну спрямованість, яка охоплює інтелектуальну, емоційну, вольову сфери особистості педагога. Стійка

професійно-педагогічна спрямованість особистості педагога віддзеркалюється у його морально-етичному ставленні до своєї професії, в характері всієї його педагогічної діяльності [3].

“Професійна спрямованість у психології, – пише Г. Журавльова, – вивчається в таких основних компонентах: мотиви вибору професії, стійкість інтересу до неї та задоволеність нею, рівень уявлення про зміст та умови професії, про рольові функції фахівця, ставлення до професії” [4, с. 14].

Н. Кузьміна вважає, що професійно-педагогічна спрямованість є провідною, “центральною” якістю особистості педагога, яка містить у собі усвідомлення значущості педагогічної роботи, інтерес до педагогічної професії та схильність займатися нею, потребу у спілкуванні з учнями. Педагогічною вона називає таку спрямованість, яка націлена на навчально-виховну роботу з учнями, якщо вона обумовлена інтересом до тих, хто навчається, на виховання у них найкращих людських якостей [5].

О. Петунін підкреслює, що чим міцнішими є зв'язки педагогічної спрямованості із спрямованістю особистості на мистецтво, спорт, техніку тощо, тим більш міцною є і власне педагогічна спрямованість. Провідними мотивами професійно-педагогічної спрямованості вчений вважає: любов до учнів, захопленість своєю справою, почуття обов'язку та відповідальності. У педагогічній спрямованості він виокремлює: суспільну, професійно-педагогічну та пізнавальну спрямованість особистості педагога [6].

У системі ціннісних орієнтацій особистості педагога важливу роль відіграє його професійна педагогічна спрямованість, основу якої складає, як вважає В. Сластьонін, потреба в педагогічній діяльності. На його думку, до складу педагогічної спрямованості входять: захопленість педагогічною діяльністю; інтерес і любов до учнів; психолого-педагогічна спостережливість і проникливість; педагогічний такт; педагогічна уява; організаторські здібності; справедливість; товариськість; вимогливість; наполегливість; цілеспрямованість; урівноваженість; витримка; самооцінка; професійна працездатність; духовні, передусім, пізнавальні потреби та інтереси;

інтелектуальна активність; почуття нового; готовність до педагогічної самоосвіти [7]. Тут ототожнюються поняття “педагогічна спрямованість” і “педагогічна майстерність”, які не є одним і тим же.

Результати дослідження М. Тарасевич засвідчують, що педагогічна спрямованість особистості педагога складається з таких ціннісних орієнтацій: на себе (самоутвердження) – щоб бачили знаючого, вимогливого педагога; на засоби педагогічного впливу; на тих, хто виховується, на колектив тих, хто виховується; на цілі педагогічної діяльності, творче переутворення засобів, об’єкта діяльності. Про спрямованість особистості педагога (у тому числі військового) потрібно говорити як про складну різнобічну психологічну властивість [8].

Для більш повного та всебічного з’ясування і розуміння сутності та структури, педагогічної характеристики службово-педагогічної спрямованості офіцера-прикордонника важливими є також і думки вчених-психологів про загальну спрямованість особистості. У психології склалося декілька підходів до її дослідження.

“Потреба у знаннях, у пізнанні навколишньої дійсності, – писав Б. Ананьєв, – є однією з основних духовних або культурних потреб, яку в житті виразно зазначають як “спрагу знань”, як прагнення “наситити розум”, “угамувати розумовий голод”. Ці метафоричні зазначення, звісно, не претендують на роль наукових визначень, але вони ...охоплюють значущість і силу цієї потреби людини як свідомої істоти, як суб’єкта пізнання” [9, с. 47].

Деякі автори основні зусилля зосереджують на виявленні сутності саме поняття “спрямованість особистості” та детальному описі його структурних складників. Більшість із них розглядає спрямованість як окрему характеристику особистості, як сукупність якостей, що становлять самостійну структуру.

“Під час цілеспрямованої свідомої діяльності, – зазначає О. Щербаков, – постійно взаємодіючи між собою, психічні процеси і якості поступово перетворюються на відносно стійкі психічні утворення, на дії, що свідомо регулюються, ті, які особистість спрямовує на вирішення життєво важливих

завдань, що постають перед нею. У цьому полягає зміст спрямованості як складноструктурної якості особистості” [10, с. 107].

Л. Божович, С. Рубінштейн та ін. під спрямованістю розуміють систему мотивів [11]. На думку Л. Божович, стрижень спрямованості особистості становить “стійка домінуюча система мотивів, що виникає у процесі життя і виховання людини, в якій основні, провідні мотиви, підпорядковуючи собі всю решту, характеризують будову мотиваційної сфери особистості” [12, с. 422].

Теорію мотивації, невід’ємну від спрямованості, розробив О. Леонт’єв. Він уважав, що основу спрямованості особистості становить система мотивів, яка народжується потребою [13].

Отже, більшість зазначених учених вважає спрямованість особистості штучним, системоутворювальним, багатогранним динамічним утворенням і характеризує її такими положеннями:

а) спрямованість – це стрижень, ядро особистості, що обумовлює її своєрідність як суспільної істоти;

б) спрямованістю слід вважати систему провідних мотивів, які визначають внутрішню позицію особистості, тобто ставлення до дійсності, що виявляється в різних конкретних ситуаціях та в різних умовах;

в) спрямованість особистості виражається в потребах, інтересах, мотивах, прагненнях, ідеалах, переконаннях, світогляді;

г) спрямованість особистості є однією з основних її характеристик, провідною, вирішальною ланкою, яка надає людині можливість опанувати певний вид діяльності.

У військових психолого-педагогічних дослідженнях з проблем службово-педагогічної підготовки зазначається [1; 14], що практична військово-психологічна та педагогічна діяльність офіцерів існувала задовго до виникнення військової психолого-педагогічної науки. Об’єктивні вияви психолого-педагогічних функцій у діяльності офіцера породжували специфічні психолого-педагогічні якості, моральні вимоги та норми, які регулювали систему його відносин і поведінки у військово-педагогічному процесі.

Результати цілеспрямованого вивчення військово-історичних документів і військово-педагогічної літератури свідчать, що видатні військові керівники, військові педагоги минулого поняття “службово-педагогічна спрямованість” у прямій постановці не вживали. Разом із тим, вони обговорювали загальні ідеї про повагу, піклування, батьківську любов офіцера до солдата; про необхідність формування в офіцерів потреби займатися навчанням та вихованням підлеглих; про психолого-педагогічне самовдосконалення тощо, тобто про вироблення в офіцерів таких якостей, які ми сьогодні вважаємо складниками поняття “службово-педагогічна спрямованість”.

Автори праці “Основи військової психології та педагогіки” О. Барабанщиков, В. Вдовюк, П. Городов та інші не використовують поняття “педагогічна спрямованість”, але розглядають такі важливі її елементи: внутрішня потреба займатися навчанням та вихованням підлеглих; поважливе ставлення офіцера до підлеглих, постійний вияв інтересу до їхнього життя та діяльності; схильність до педагогічної діяльності, інтерес до неї. У роботі також йдеться про те, що значно краще, з більшим успіхом виконують свої педагогічні обов’язки ті офіцери, які мають внутрішню потребу займатися навчанням та вихованням підлеглих, постійно прагнуть творчо, з бажанням і розумінням працювати з людьми. Підкреслюється також, що офіцери лише тоді творчо ставляться до своєї роботи, коли мають схильність до педагогічної діяльності, інтерес до неї, люблять свою професію, розуміють її суспільну користь, відчувають внутрішнє задоволення педагогічною працею, насолоджуються нею [15, с. 209–216].

Відомі військові вчені О. Барабанщиков і С. Муцинов, які досліджували проблеми педагогічної культури офіцерів, роблять висновок, що найважливішою її складовою є педагогічна спрямованість – система цілей і настанов, прагнень та емоційних реакцій і станів, поглядів і переконань людини, які виражають її ставлення до педагогічної діяльності і визначальним чином впливають на її зміст і результати [16, с. 49]. Як один із найважливіших компонентів загальної, професійної спрямованості офіцера, педагогічна

спрямованість визначається його світоглядом, системою потреб, переважних мотивів. У наукових працях О. Барабанщикова і С. Муцинова йдеться про те, що педагогічна спрямованість як важливий компонент педагогічної культури має такі складові: схильність до педагогічної діяльності, стійкі педагогічні переконання, глибока повага до підлеглих, повсякденний інтерес до їх внутрішнього світу тощо. Характеризуючи кожний з цих компонентів, автори на конкретних прикладах службово-педагогічної діяльності видатних військових начальників і найкращих офіцерів розглядають основні педагогічні умови їх розвитку [17].

Поняття “службово-педагогічна спрямованість” можна розглядати як службово-професійну спрямованість офіцера, що виявляється в тих цілях, які він ставить перед собою. У спрямованості виражено потреби, інтереси, схильності, ідеали, світогляд офіцера, тобто всі ті збуджувальні сили – мотиви, якими він керується у своїй службово-педагогічній діяльності. Саме від цього значною мірою залежить успіх роботи з підлеглими, процес удосконалення своїх службово-педагогічних якостей, формування та розвиток педагогічного такту. У психології та педагогіці вищої військової школи немає праць, в яких би цілеспрямовано розглядалась службово-педагогічна спрямованість як властивість особистості офіцера. Проте є низка досліджень, де проблема службово-педагогічної, військово-педагогічної спрямованості особистості офіцера розглядається як різновид службово-професійної чи військово-педагогічної спрямованості [18–20].

Під професійною спрямованістю особистості майбутнього офіцера О. Олександров розуміє внутрішньо узгоджену систему потреб, мотивів, цілей та настанов щодо виконання завдань виховної роботи. Відомо, що навчально-виховна діяльність – це мистецтво, професія людинознавства, пізнання людей та шляхів впливу на них. Тому професійну спрямованість особистості офіцера, на наш погляд, слід розглядати як службово-педагогічну [18]. У дослідженні О. Олександрова визначено основні етапи становлення і розвитку професійної спрямованості особистості курсантів, дається їх психологічна характеристика,

розкрито основні суперечності й умови успішного формування. Це допомогло нам визначити підхід до розуміння поняття “службово-педагогічна спрямованість офіцера-прикордонника”, надало змогу уточнити його сутність, зміст і визначити педагогічні умови ефективного розвитку.

У дослідженні військово-професійної спрямованості особистості офіцера Л. Железняк поняття “службово-педагогічна спрямованість” не вживає. Йдеться лише про військово-педагогічний аспект загальної військово-професійної спрямованості особистості офіцера, яка характеризує офіцера як військового педагога [19; 20]. Військово-педагогічна сторона військово-професійної спрямованості особистості офіцера, на думку Л. Железняка, виявляється у постійному прагненні навчати та виховувати особовий склад, опановувати військово-педагогічну майстерність та вдосконалювати її.

Розглядаючи особливості військово-професійної спрямованості особистості офіцера, Л. Железняк визначає, що провідне місце в ній посідають ідейний, моральний і військово-педагогічний аспекти. Це надає можливість ефективно виховувати підлеглих не лише у звичайній обстановці, але й у нестандартних ситуаціях, екстремальних умовах. Автор підкреслює, що провідною, системоутворювальною психологічною якістю є спрямованість особистості, яка в офіцерів має військово-професійний характер і глибоко мотивоване прагнення до діяльності щодо організації та проведення виховної роботи [20].

Основу військово-професійної спрямованості особистості офіцера, на думку Л. Железняка, складають потреби і світогляд, під впливом якого формується професійна переконаність, тобто глибоко обґрунтована впевненість у високій суспільній та особистісній значущості професії офіцера, своїй причетності до неї. Така переконаність є внутрішньою підтримкою подолання труднощів службової діяльності, досягнення успіхів у ній. У складі спрямованості особистості офіцера автор ще не визначає інтерес до своєї професії, схильність до неї, професійні ідеали та відповідні цілі, настанови і перспективи [19].

Програма і методика вивчення військово-професійної спрямованості особистості офіцера, які розробив Л. Желєзняк, суперечності й етапи її становлення, а також основні психолого-педагогічні умови її ефективного формування виявилися основними у визначенні підходу до вивчення проблеми розвитку службово-педагогічної спрямованості у майбутніх офіцерів-прикордонників.

Висновки. У проаналізованій психолого-педагогічній літературі є доволі багато аспектів розуміння проблеми службової, професійної спрямованості особистості офіцера, однак найбільш відповідним до розкриття сутності спрямованості особистості офіцера як керівника, командира, вчителя і вихователя ми вважаємо термін “службово-педагогічна спрямованість”.

Результати аналізу монографій, кандидатських, докторських дисертацій наукових статей та інших джерел свідчать, що на сьогодні немає наукових праць, в яких би досліджувався розвиток службово-педагогічної спрямованості особистості майбутніх офіцерів-прикордонників.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. У зв’язку з тим, що, не зважаючи на суттєві особливості сучасної оперативно-службової діяльності офіцерів-прикордонників, у наукових джерелах ця проблема не розглядається, необхідно активізувати роботу в таких напрямках досліджень: уточнення сутності, змісту поняття “службово-педагогічна спрямованість офіцера”; визначення умов і шляхів її розвитку у майбутніх офіцерів-прикордонників під час навчання у вищому військовому навчальному закладі.

Список використаної літератури

1. Балашов, В. А. Формирование профессиональных качеств у слушателей-пограничников в процессе профессионального обучения : дисс. ... кандидата пед. наук : 20.01.06 / Балашов Валерий Алексеевич. – Хмельницкий, 1996. – 263 с.
2. Анцібор, М. М. Активізація навчально-пізнавальної діяльності студентів (при вивченні дисциплін педагогічного циклу) / М. М. Анцібор. – К. : Прометей, 2009. – 240 с.

3. Педагогіка : підручник / під ред. Ю. К. Бабанського. – К. : Просвіта, 2004. – 396 с.
4. Журавлева, Г. А. Изучение профессиональной направленности студентов и задачи воспитательной работы в вузе / Г. А. Журавлева // Студент в учебном процессе. – Каунас, 1972. – 145 с.
5. Кузьмина, Н. В. Формирование педагогических способностей / Н. В. Кузьмина. – Л. : ЛГУ, 1976. – С. 26.
6. Петунін, О. В. Формування професійної майстерності вчителя / О. В. Петунін. – Харків : Пегас, 2001. – 174 с.
7. Слостенин, В. А. Формирование личности учителя школы в процессе профессиональной подготовки / В. А. Слостенин. – М. : Просвещение, 1976. – 159 с.
8. Тарасевич, М. М. Виховати майстра / М. М. Тарасевич // Учитель, якого чекають : 3 досвіду Полтавського педінституту ім. В. Г. Короленка / під ред. І. А. Зязюна. – К. : Прометей, 2008. – С. 91–103.
9. Ананьев, Б. Г. Познавательные потребности и интересы / Б. Г. Ананьев // Учен. зап. Ленингр. ун-та. – 1959. – № 265. – Вып. 16. – С. 41–60.
10. Щербаков, А. И. Психологические основы формирования личности советского учителя / А. И. Щербаков. – Л. : Просвещение, 1967. – С. 107.
11. Рубинштейн, С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – 2-е изд. – М. : Учпедгиз, 1956. – 632 с.
12. Божович, Л. И. Этапы формирования личности в онтогенезе / Л. И. Божович // Возрастная и педагогическая психология : Тексты. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1992. – С. 190–210.
13. Леонтьев, А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1975. – 304 с.
14. Сердюк, Ю. И. Педагогические основы военно-педагогической подготовки командиров подразделений : дисс. ... кандидата пед. наук : 20.02.02 / Сердюк Юрий Иванович. – Хмельницкий, 1998. – 200 с.
15. Основы военной психологии и педагогики / Барабанщиков А. В., Вдовюк В. И., Городов П. Н. и др. – М. : Воениздат, 1981. – 366 с.

16. Барабанщиков, А. В. Проблемы педагогической культуры / А. В. Барабанщиков, С. С. Муцынов. – М., 1980. – Выпуск 1 : О педагогической культуре преподавателя вуза.– 208 с.

17. Барабанщиков, А. В. Педагогическая культура офицера / А. В. Барабанщиков, С. С. Муцынов. – М. : Воениздат, 1985. – 159 с.

18. Александров, А. И. Формирование профессиональной направленности у курсантов высших политических училищ / А. И. Александров. – М. : Воениздат, 1989. – 132 с.

19. Железняк, Л. Ф. Военно-профессиональная направленность личности советского офицера : автореф. дисс. на соискание уч. степени д-ра психол. наук / Л. Ф. Железняк. – М. : ВПА, 1979.

20. Железняк, Л. Ф. Военно-профессиональная направленность личности советского офицера, ее функционирование и развитие / Л. Ф. Железняк. – М. : ВПА, 1982. – 438 с.

Рецензент: кандидат педагогічних наук, доцент Сердюк Ю. І.

Стаття надійшла до редакції 25.06.2013.

Морозов С. Н. Теоретико-методологические принципы развития служебно-педагогической направленности у будущих офицеров-пограничников

В статье освещены психолого-педагогические подходы к обоснованию развития служебно-педагогической направленности у будущих офицеров-пограничников как педагогической проблемы. Создана мотивационная основа для определения условий и путей ее развития у курсантов во время обучения.

Ключевые слова: служебно-педагогическая направленность, мотивы, педагогическая культура офицера.

Morozov S. N. Theoretical and methodological principles of development of service and pedagogical orientation of future officers-borderguards

The article deals with the psychological and pedagogical approaches to substantiation of development of service and pedagogical orientation of future officers-borderguards as a pedagogical problem. The motivational basis for determination of conditions and ways of its development for cadets during studying has been created.

Key words: service and pedagogical orientation, motives, pedagogical culture of an officer.